

ΡΥΠΑΝΣΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΗ ΕΥΘΥΝΗ*

Θεόδωρος Σ. Λύτρας

Λέκτορας Νομικής Παν/μίου Αθηνών - Δικηγόρος

1. Εισαγωγή

Το φυσικό περιβάλλον ήταν πάντα εκτεθειμένο στις φυσικές καταστροφές, όπως μεγάλες πυρκαγιές, πλημμύρες, διάβρωση του εδάφους, περίοδοι ξηρασίας κ.λπ. Η ίδια η φύση με τους δικούς της νόμους και τους δικούς της ρυθμούς κατάφερε να ξεπερνά κάθε φορά τις φυσικές καταστροφές. Σήμερα οι ανθρωπογενείς επιδράσεις στο φυσικό περιβάλλον έχουν προκαλέσει οριστικές διαταραχές σε τοπικά οικοσυστήματα ενώ απειλούν να διαταράξουν οριστικά την φυσική ισορροπία με απρόβλεπτες συνέπειες για την ίδια την φύση, το κλίμα, τα οικοσυστήματα αλλά εν τέλει και για τον ίδιο τον άνθρωπο. Επί καθημερινής βάσεως ο ατμοσφαιρικός αέρας, τα νερά (επιφανειακά και υπόγεια) και το έδαφος επιβαρύνονται με σημαντικές ποσότητες ρύπων κάθε λογής. Κατά τόπους η ρύπανση του περιβάλλοντος έχει ορατές επιδράσεις στους ανθρώπους (προβλήματα υγείας, δυσφορία), την πανίδα (εξαφάνιση ειδών), την χλωρίδα (καταστροφές δασών από την όξινη βροχή, καινοφανείς ασθένειες φυτών) αλλά και τα υλικά (διάβρωση οικοδομικών υλικών, απόθεση μικροσωματιδίων στις επιφάνειες) ενώ οι επιστήμονες προειδοποιούν για επερχόμενες μεταβολές στο κλίμα με συνέπεια την εμφάνιση καταστροφικών καιρικών φαινομένων. Η επιβάρυνση καλλιεργήσιμων εδαφών με χημικά λιπάσματα προκειμένου να αυξηθεί η γεωργική παραγωγή και η καθημερινή απόθεση εκατομμυρίων τόνων απορριμμάτων επιβαρύνουν το έδαφος, τα υπόγεια νερά και έχουν επιφέρει διαταραχές στα τοπικά οικοσυστήματα. Ο θόρυβος επιβαρύνει την καθημερινή ζωή των ανθρώπων στα αστικά κέντρα, χιλιάδες τόνοι επικίνδυνων χημικών μεταφέρονται και αποτίθενται καθημερινά για τις ανάγκες της παραγωγής αγαθών, είτε ως πρώτες ύλες είτε ως άχρηστα αέρια, εκπομπές, απόβλητα ή απορρίμματα. Επικίνδυνες ακτινοβολίες απειλούν να διαποτίσουν την φύση και τον άνθρωπο. Ειδήσεις για οικολογικές καταστροφές κάνουν τον γύρο του κόσμου.

Η ανάγκη για καλύτερη οργάνωση των ανθρωπίνων δραστηριοτήτων, ώστε να μειωθεί ή να επιβραδυνθεί ο ρυθμός επιβάρυνσης του φυσικού περιβάλλοντος, να προστατευθούν οι φυσικοί πόροι και η οικολογική ισορροπία και να αναπτυχθούν μηχανισμοί και τεχνολογίες προστασίας του περιβάλλοντος κινητοποίησε τους πολίτες και τους πολιτικούς και σήμερα η προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί αντικείμενο της διεθνούς όσο και της εθνικής πολιτικής των περισσότερων κρατών.

Δεδομένου ότι το πρόβλημα της προστασίας του περιβάλλοντος δεν περιορίζε-

* Εισήγηση σε ημερίδα που διοργάνωσε στις 10.5.2003 η Ένωση Αστικολόγων στο Αγρίνιο σε συνεργασία με το Δικηγορικό Σύλλογο της πόλεως.

ται στα σύνορα των κρατών, η διεθνής κοινότητα έχει ήδη αναγνωρίσει την παγκόσμια διάσταση του προβλήματος, γεγονός που επιβεβαιώνεται από τις διεθνείς συνθήκες για την προστασία του περιβάλλοντος¹.

2. Η προστασία του περιβάλλοντος και το δίκαιο

Η πολιτικές για την προστασία του περιβάλλοντος υλοποιούνται μέσω του δικαίου. Πέραν των κανόνων που θεσπίστηκαν με διάφορες διεθνείς συμβάσεις, στην Ευρωπαϊκή Ένωση η προστασία του περιβάλλοντος εντάσσεται σήμερα στις αρχές και τους σκοπούς της Ένωσης, η οποία έχει αναπτύξει μία αξιολογη νομοθετική δραστηριότητα στον τομέα αυτό².

Το ελληνικό Σύνταγμα αναγορεύει την προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος σε υποχρέωση του κράτους και δικαίωμα του καθενός (άρθρο 24 § 1 του Σ)³. Η θέσπιση κανόνων που αποσκοπούν στην προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος επιτυγχάνεται κατά κύριο λόγο μέσω του δημοσίου δικαίου, στο οποίο εντάσσονται οι ρυθμίσεις επιβολής υποχρεώσεων με άμεσο σκοπό την προστασία του περιβάλλοντος αλλά και ρυθμίσεις που έμμεσα επιδιώκουν τον ίδιο σκοπό, όπως π.χ. φορολογικές ελαφρύνσεις ή θέσπιση κινήτρων για την εφαρμογή τεχνολογιών φιλικών προς το περιβάλλον. Πέραν τούτων μέσω του δημοσίου δικαίου το Κράτος μπορεί να επιβάλλει τον προγραμματισμό της ανάπτυξης των ανθρώπινων δραστηριοτήτων, ιδίως με την χωροταξία. Η δημόσια διοίκηση επιφορτίζεται με την εξειδίκευση, παρακολούθηση, τον προληπτικό και κατασταλτικό έλεγχο της εφαρμογής των κανόνων που αποβλέπουν στην προστασία του περιβάλλοντος καθώς και με την επιβολή διοικητικών κυρώσεων στις περιπτώσεις παραβάσεων. Τέλος το ποινικό δίκαιο μπορεί επίσης να αναπτύξει μία γενική προληπτική δράση, στο μέτρο που απειλεί με ποινή ορισμένες συμπεριφορές που προκαλούν ρύπανση του περιβάλλοντος⁴.

Το ιδιωτικό δίκαιο ρυθμίζει τις έννομες σχέσεις των ιδιωτών στη βάση της ισό-

1. Βλ. *I. Καράκωστα*, Περιβάλλον και Δίκαιο, σελ. 543 επ.

2. Για την προστασία του περιβάλλοντος στο Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο βλ. *Γ. Δελλή*, Κοινοτικό δίκαιο περιβάλλοντος (1998), *passim*. *Χρ. Κορκοβέλου*, Η προστασία του περιβάλλοντος στην Ευρωπαϊκή Ένωση (1997), *passim*. *A. Καλλία - Αντωνίου*, Η νομολογία του ΣτΕ και του ΔΕΚ για την κοινοτική πολιτική βιώσιμης ανάπτυξης και προστασίας του περιβάλλοντος (1999). *I. Καράκωστα*, Περιβάλλον και Αστικό Δίκαιο (2000), σελ. 11 επ. με περαιτέρω παραπομπές.

3. Για την συνταγματική κατοχύρωση της προστασίας του περιβάλλοντος βλ. *Γ. Σιούτη*, Η συνταγματική κατοχύρωση της προστασίας του περιβάλλοντος (1985), *passim*. *Γ. Σιούτη*, Δίκαιο Περιβάλλοντος, Γενικό Μέρος (1993), *passim*. *Γ. Παπαδημητρίου*, Το περιβαλλοντικό Σύνταγμα. Θεμελίωση, περιεχόμενο και λειτουργία, Νόμος και Φύση 1994, 375 επ.· *N. Αλιβιζάτου - Π. Παυλόπουλου*, Η συνταγματική προστασία των δασών και δασικών εκτάσεων, ΝοΒ 1988, 1581 επ.· *Θ. Αντωνίου*, Το κοινωνικό δικαίωμα χρήσεως του περιβάλλοντος μεταξύ ελευθερίας και συμμετοχής, ΤοΣ 1987, 116 επ.

4. Για την ποινική προστασία του περιβάλλοντος βλ. τις Εισηγήσεις στον τόμο των πρακτικών του Ε' Συνεδρίου της Ελληνικής Εταιρίας Ποινικού Δικαίου (1996), *passim*

τητας και της ελευθερίας⁵. Κατά κύριο λόγο ρυθμίζει τις έννομες σχέσεις μεταξύ των προσώπων μεταξύ τους και σε σχέση με τα πράγματα που εντάσσονται στην εξουσία των προσώπων. Το φυσικό περιβάλλον στο σύνολό του δεν αποτελεί αντικείμενο ιδιωτικού δικαίωματος αλλά κοινό αγαθό. Για τον λόγο αυτό το ιδιωτικό δίκαιο μόνο έμμεσα κινητοποιείται για την προστασία του περιβάλλοντος, όταν δηλαδή έχουμε προσβολή ή έστω διακινδύνευση ιδιωτικών αγαθών ή δικαιωμάτων. Στο μέτρο λοιπόν που η ρύπανση του φυσικού περιβάλλοντος έχει ως συνέπεια την πρόκληση ζημίας σε ιδιωτικά αγαθά, τίθεται ζήτημα αποζημίωσης του προσβληθέντος από τον δράστη (ρυπαίνοντα), ενώ, σε περίπτωση διαρκούς προσβολής, παρέχεται στον προσβληθέντα και αξίωση άρσης της προσβολής και παράλειψης αυτής στο μέλλον.

Με τα μέσα του ιδιωτικού δικαίου δεν είναι δυνατό να επιβληθούν ρυθμίσεις που επιδιώκουν άμεσα την προστασία του περιβάλλοντος⁶. Η προληπτική λειτουργία του ιδιωτικού δικαίου αναπτύσσεται έμμεσα⁷, είτε όταν ο ρυπαίνων υποχρεώνεται να άρει την ρύπανση, διότι προσβάλλεται ιδιωτικό δικαίωμα, είτε όταν προτιμά να λάβει μέτρα προστασίας του περιβάλλοντος προκειμένου να αποφύγει ή να περιορίσει τον κίνδυνο να υποχρεωθεί σε καταβολή αποζημιώσεων, για ζημίες που προκλήθηκαν σε τρίτους από την ρύπανση του αέρα, των νερών ή του εδάφους⁸.

Η διαπίστωση ότι τα πιο σημαντικά περιβαλλοντικά αγαθά ταυτίζονται σε μεγάλο βαθμό με τα κοινά σε όλους και τα κοινόχρηστα πράγματα, στα οποία καθένας έχει δικαίωμα χρήσης, απόλαυσης και ωφελείας, το οποίο απορρέει από το γε-

5. Αντίθετα στο Δημόσιο δίκαιο το κράτος βρίσκεται σε σχέση υπεροχής με τον πολίτη, στον οποίο μπορεί να επιβάλλει μονομερώς υποχρεώσεις, όπως π.χ. υποχρεώσεις που αφορούν αυτή καθ' εαυτή την προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών όπως η ανακύκλωση, η προστασία του τοπίου, των σπανίων ειδών κ.λπ. ή απαγορεύσεις όπως π.χ. δραστηριοτήτων βλαπτικών για το περιβάλλον, ανεξάρτητα από την προσβολή ιδιωτικών αγαθών.

6. Δεν μπορεί ένας ιδιώτης να αξιώσει από κάποιον άλλο να λάβει μέτρα ανακύκλωσης επιβλαβών απορριμμάτων, ούτε μπορεί να υποχρεωθεί κάποιος να λάβει μέτρα για την προστασία των πτηνών ή κάποιων φυτών.

7. Έτσι και *Medicus*, *Zivilrecht und Umweltschutz*, JZ 1986, 778 ff.· *Diederichsen*, *Verantwortlichkeit für Altlasten - Industrie als Störer?*, BB 1988, 917 ff.· *Lytras*, *Zivilrechtliche Haftung für Umweltschäden*, S. 74 ff.

8. Η προληπτική λειτουργία του δικαίου της αποζημίωσης αμφισβητείται λόγω της δυνατότητας ασφάλισης της αστικής ευθύνης, οπότε ο ρυπαίνων απλώς υπολογίζει το κόστος της ασφάλισης, το οποίο επιρρίπτει στα προϊόντα του, χωρίς να προβαίνει στην λήψη μέτρων προστασίας του περιβάλλοντος και αποφυγής ζημιών, όταν το κόστος αυτών είναι μεγαλύτερο. Ο αντίλογος έρχεται από την ίδια την πράξη, διότι εν όψει της εκτίμησης του ασφαλιζόμενου κινδύνου για τον υπολογισμό των ασφαλίσεων, οι ασφαλιστικές εταιρίες αποδέχονται να αναλάβουν την ασφαλιστική κάλυψη της αστικής ευθύνης για ζημίες από τη ρύπανση του περιβάλλοντος μόνο όταν η ασφαλιζόμενη εγκατάσταση ή δραστηριότητα λειτουργεί με σύγχρονο τρόπο και μέσα και λαμβάνει μέτρα περιορισμού του κινδύνου εκτεταμένων ζημιών. Για την ασφαλιστική κάλυψη της αστικής ευθύνης για περιβαλλοντική ζημία βλ. *I. Καράκωστα*, *Περιβάλλον και Δίκαιο*, σελ. 317 επ.

νικότερο δικαίωμα της προσωπικότητας (άρθρο 57 ΑΚ) δίδει μία ενδιαφέρουσα νομική βάση για την απόκρουση πολλών μορφών ρύπανσης του περιβάλλοντος. Οι διατάξεις του γειτονικού δικαίου ιδίως των άρθρων 1003-1005 σε συνδυασμό με το άρθρο 1108 ΑΚ προσφέρουν επίσης μία νομική βάση για την απόκρουση βλαπτικών επιδράσεων ιδίως στον αέρα, υπό την προϋπόθεση ότι δεν υπάρχει υποχρέωση ανοχής. Στις περιπτώσεις που η ρύπανση του περιβάλλοντος έχει προκαλέσει ζημία, η αξίωση αποζημιώσεως με βάση τις διατάξεις περί αδικοπραξιών (914 επ. ΑΚ) βρίσκεται στο κέντρο του ενδιαφέροντος των νομικών. Τέλος στο ελληνικό δίκαιο ενδιαφέρον εμφανίζει και η διάταξη του άρθρου 29 του ν. 1650/1986, η οποία καθιερώνει αστική ευθύνη του ρυπαίνοντος, παρά το γεγονός ότι δεν έχει τύχει μέχρι σήμερα εφαρμογής από τα δικαστήρια.

3. Ζωτικός χώρος και περιβάλλον

Ο ατμοσφαιρικός αέρας, η θάλασσα, ο αιγιαλός, οι λιμένες, οι λίμνες, τα ποτάμια, τα υπόγεια νερά, τα δάση, οι υγροβιότοποι κ.λπ. αποτελούν το φυσικό περιβάλλον στο οποίο εντάσσεται και ο άνθρωπος. Ο άνθρωπος ζει και αναπτύσσει τις κάθε είδους δραστηριότητές του τόσο στο φυσικό περιβάλλον όσο και στα οργανωμένα αστικά κέντρα, όπου περιβάλλεται από τεχνητά αγαθά, όπως οι δρόμοι, οι πλατείες, τα άλση και οι δημόσιοι κήποι, τα πεζοδρόμια, οι γέφυρες, οι υπόγειες διαβάσεις, οι εξωτερικές στοές κτηρίων κ.λπ.. Φυσικό και τεχνητό περιβάλλον αποτελούν το ζωτικό χώρο⁹ του ανθρώπου που είναι αναγκαίος για την επιβίωση και την ανάπτυξη των δραστηριοτήτων του.

Τα επιμέρους στοιχεία του ζωτικού χώρου του ανθρώπου ταυτίζονται σε μεγάλο βαθμό με τα κοινά σε όλους και τα κοινόχρηστα πράγματα, τα οποία γνωρίζει και αστικός κώδικας. Δύο από τα βασικά στοιχεία του φυσικού περιβάλλοντος, ο ατμοσφαιρικός αέρας και η θάλασσα, δεν αποτελούν πράγματα με την έννοια του νόμου (947 ΑΚ) διότι δεν είναι δεκτικά εξουσιάσεως ενώ ευλόγως αμφισβητείται η αυθυπαρξία τους. Πρόκειται για αγαθά κοινά σε όλους, επί των οποίων όμως δεν είναι δυνατό να υπάρξουν ιδιωτικά δικαιώματα, όπως π.χ. δικαίωμα κυριότητας, νομής ή κατοχής και τα οποία ο νόμος θέτει εκτός συναλλαγής (ΑΚ 966). Αντίθετα πολλά από τα κοινόχρηστα πράγματα εμφανίζουν τα εννοιολογικά στοιχεία του πράγματος¹⁰, διότι είναι ενσώματα αντικείμενα, αυθύπαρκτα και δεκτικά εξουσιάσεως, όπως π.χ. οι δρόμοι, οι πλατείες, ο αιγιαλός, οι λιμένες, οι όχθες ποταμών και λιμνών. Μολονότι θα μπορούσαν να διατυπωθούν επιφυλάξεις για την δυνατότητα εξουσιάσεώς τους, στα κοινόχρηστα πράγματα εντάσσονται οι ποταμοί (μεγάλοι

9. Η επιλογή του όρου «ζωτικός χώρος» ανήκει στον *Ιωάννη Καράκωστα*, *Περιβάλλον και Αστικό Δίκαιο* (1986), σ. 23 επ. και *τον ιδίου*, *Περιβάλλον και Δίκαιο*, σελ. 141 επ.

10. Για την έννοια του πράγματος στον Αστικό Κώδικα βλ. *Απ. Γεωργιάδη*, *Εμπράγματο Δίκαιο* I, § 8, σελ. 77 επ. με περαιτέρω παραπομπές.

και μικροί) μαζί με την κοίτη τους, οι λίμνες μαζί με το έδαφος που καλύπτεται από το νερό (ΑΚ 967), αλλά και οι διώρυγες και οι λιμνοθάλασσες. Η διάταξη του άρθρου 968 ΑΚ αναγνωρίζει δικαίωμα κυριότητας επί των κοινοχρήστων πραγμάτων, τα οποία αν δεν ανήκουν σε κάποιο δήμο ή κοινότητα ή ο νόμος δεν ορίζει διαφορετικά, ανήκουν στο Δημόσιο.

Ο κοινοχρήστος χαρακτήρας των κοινοχρήστων πραγμάτων αποδίδεται σε αυτά είτε με διοικητικές πράξεις (αφιέρωση στην κοινή χρήση) είτε με την βούληση του κυρίου είτε με την *de facto* παράδοση στην κοινή χρήση και την μακροχρόνια κοινοχρησία¹¹. Στο μέτρο που η καθιέρωση ενός πράγματος ως κοινοχρήστου γίνεται με διοικητική πράξη, ταυτόχρονα η Διοίκηση αποκτά την αρμοδιότητα να ρυθμίζει με κανονιστικές διατάξεις την κοινή χρήση του πράγματος, με σκοπό την διασφάλιση της κοινοχρησίας. Οι κανόνες που ρυθμίζουν τον τρόπο χρήσεως του κοινοχρήστου πράγματος, στην ουσία προσδιορίζουν και το αντίστοιχο δικαίωμα των πολιτών (δηλαδή όλων). Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε την άποψη ότι ιδρύεται ένα υποκειμενικό δικαίωμα δημοσίου δικαίου, στρεφόμενο κατά του Δημοσίου, με βάση το οποίο ο καθένας έχει αξίωση να χρησιμοποιεί τα κοινοχρήστα πράγματα σύμφωνα με τους θεσμοθετημένους όρους χρήσεως αυτών¹². Γίνεται δεκτό τόσο από την θεωρία¹³ όσο και από τη νομολογία¹⁴ ότι ταυτόχρονα ιδρύεται να ένα δικαίωμα ιδιωτικού δικαίου, το οποίο έχει καθένας και συνίσταται στην αξίωση χρήσεως των κοινοχρήστων πραγμάτων. Το δικαίωμα χρήσεως των κοινοχρήστων πραγμάτων απορρέει από το γενικό δικαίωμα της προσωπικότητας.

Ο *I. Καράκωστας* στη μονογραφία του «Περιβάλλον και Αστικό Δίκαιο¹⁵» επεσήμανε ότι τα κοινοχρήστα πράγματα και τα κοινά σε όλους ταυτίζονται σε μεγάλο βαθμό με τα περιβαλλοντικά αγαθά. Υποστήριξε λοιπόν την άποψη, ότι το δικαίωμα χρήσεως των κοινοχρήστων πραγμάτων πρέπει να το δούμε υπό το φως της προ-

11. Για την κτήση και απώλεια της ιδιότητας κοινοχρήστου πράγματος βλ. *I. Καράκωστα*, Περιβάλλον και Δίκαιο, σελ. 151 επ.· *Π. Δαγτόγλου*, Γενικό Διοικητικό Δίκαιο (1997), 692 επ.

12. Στο γερμανικό δίκαιο το δικαίωμα χρήσεως των κοινοχρήστων πραγμάτων αναγνωρίζεται όχι ως δικαίωμα ιδιωτικού δικαίου αλλά ως υποκειμενικό δικαίωμα δημοσίου δικαίου (*subjektives öffentliches Recht*) βλ. BVerwGE 4, 342 (343). Βλ. επίσης: *Forsthoff*, Verwaltungsrecht, § 20, S. 391· *Salzweidel*, in: *Münch*, Allgemeines Verwaltungsrecht, § 46 II, S. 442 ff.· *Soergel/Mühl*, Kommentar zum BGB Vor § 90, Rdnr. 46. Στο ελληνικό δίκαιο την ίδια άποψη υποστηρίζει και ο *Δαγτόγλου*, Γενικό Διοικητικό Δίκαιο, σελ. 662, ο οποίος όμως επισημαίνει και τον ιδιωτικό χαρακτήρα του δικαιώματος χρήσεως των κοινοχρήστων πραγμάτων, ως έκφανση του δικαιώματος της προσωπικότητας.

13. *Καράκωστας*, Περιβάλλον και Δίκαιο, σελ. 157· *Καρακατσάνης*, σε Γεωργιάδη/Σταθόπουλου, ΑΚ 57, αριθ. 7· *Π. Δαγτόγλου*, Γενικό Διοικητικό Δίκαιο, σελ. 663 επ.

14. ΑΠ 630/1968, ΑρχλΝ ΚΑ, 352· ΑΠ 776/1977, ΝοΒ 27, 561· ΑΠ 286/1987, ΕλΔ 29, 1365. Όλες αυτές οι αποφάσεις δέχονται, ότι αν προσβληθεί το δικαίωμα του ιδιώτη να κάνει ελεύθερη χρήση κοινοχρήστου πράγματος (οδού), προσβάλλεται η ίδια του η προσωπικότητα.

15. *I. Καράκωστας*, Περιβάλλον και Αστικό Δίκαιο (1986), σελ. 23 κατ'ομοίωτον.

στασίας του ανθρώπου ως θεμελιώδους συνταγματικής επιταγής (άρθρο 2 § 1 του Σ) και της ανάπτυξης της προσωπικότητας (άρθρο 5 § 1 του Σ) αλλά και της συνταγματικής επιταγής του άρθρου 24 § 1 του Σ., με την οποία η προστασία του περιβάλλοντος ανάγεται σε υποχρέωση του κράτους¹⁶. Τα κοινόχρηστα πράγματα ταυτίζονται με τα στοιχεία του ζωτικού χώρου του ανθρώπου, δηλαδή αποτελούν το υλικό πλαίσιο μέσα στο οποίο γεννιέται, ζει και αναπτύσσεται η προσωπικότητα και πραγματοποιείται η συμμετοχή στην κοινωνική και οικονομική ζωή. Αφού λοιπόν το δικαίωμα χρήσεως των κοινοχρήστων πραγμάτων αποτελεί έκφανση του γενικότερου δικαιώματος της προσωπικότητας, το περιεχόμενό του θα πρέπει να διαμορφωθεί λαμβάνοντας υπόψη ότι στο μέτρο που αυτά ταυτίζονται με τα περιβαλλοντικά αγαθά και είναι αναγκαία για την επιβίωση, την υγιεινή διαβίωση και την εξασφάλιση της ποιότητας ζωής ο άνθρωπος δεν έχει απλώς δικαίωμα να χρησιμοποιεί τα κοινόχρηστα πράγματα, αλλά έχει δικαίωμα να χρησιμοποιεί τα περιβαλλοντικά αγαθά σύμφωνα με το φυσικό προορισμό τους και κυρίως να απολαμβάνει τις ωφέλειες αυτών. Το δικαίωμα χρήσεως μολυσμένων υδάτων ή αποπνικτικού ατμοσφαιρικού αέρα είναι κατ' επίφαση δικαίωμα αφού ο δικαιούχος (δηλ. καθένας) όχι μόνο δεν έχει ενδιαφέρον ασκήσεώς αυτού, αλλά αντίθετα η τυχόν χρήση βλάπτει τη ζωή, την υγεία και εν τέλει την προσωπικότητά του.

Η αξία του ανθρώπου είναι συνυφασμένη με τον φυσικό, κοινωνικό, οικονομικό και πολιτιστικό χώρο, μέσα στον οποίο γεννιέται και αναπτύσσεται η προσωπικότητά του. Χωρίς την ταυτόχρονη προστασία του περιβάλλοντος, που αποτελεί την υποδομή για την ελεύθερη και υγιή ανάπτυξη της προσωπικότητας, σε τελική ανάλυση δεν μπορεί να εξασφαλιστεί η ίδια η προσωπικότητα. Προσωπικότητα και περιβάλλον, παρά την συνταγματική διάκριση, αποτελούν αδιάσπαστη ενότητα, με την έννοια ότι κάθε υποβάθμιση του περιβάλλοντος, συνεπάγεται και προσβολή της αξίας του ανθρώπου και της προσωπικότητάς του¹⁷. Με βάση αυτές τις γόνιμες σκέψεις ο Ι. Καράκωστας θεωρεί ότι το ιδιωτικό δικαίωμα χρήσεως των κοινών σε όλους και των κοινοχρήστων, πρέπει να το αντιλαμβανόμαστε ως δικαίωμα στο ζωτικό χώρο του ανθρώπου, δηλ. σε όλα τα περιβαλλοντικά αγαθά, τόσο του φυσικού, όσο και του τεχνητού περιβάλλοντος. Αγαθά που δεν μπορούν να υπαχθούν, τουλάχιστον εκ πρώτης όψεως, στα κοινά σε όλους ή τα κοινόχρηστα πράγματα, όπως π.χ. η διατήρηση της βιοποικιλότητας, η αισθητική του τοπίου, η διατήρηση της άγριας πανίδας κ.λπ., πρέπει να ενταχθούν στο δικαίωμα της προσωπικότητας. Η επιταγή της σφαιρικής προστασίας του περιβάλλοντος χάριν του ανθρώπου συνεκτιμάται κατά την οριοθέτηση του δικαιώματος της προσωπικότητας επιτρέποντας την προβολή

16. Βλ. Γ. Παπαδημητρίου, Το άρθρο 24 του Συντάγματος μετά την αναθεώρησή του (2002) *passim*· επίσης Ι. Καράκωστας, *Περιβάλλον και Δίκαιο*, σελ. 174 επ.

17. Ι. Καράκωστας, *Περιβάλλον και Δίκαιο*, σελ. 170. Παρόμοιες απόψεις διατυπώνει και ο Αλεξ. Σακελλαρόπουλος, *Σκέψεις για το πρόβλημα του περιβάλλοντος*, σε Τιμ. Τόμο ΣτΕ (1982), σελ. 291.

αξίωσης προστασίας κάθε στοιχείου του ζωτικού χώρου που είναι απαραίτητο για την ελεύθερη και ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας του ανθρώπου¹⁸.

Με τις σκέψεις αυτές ο *I. Καράκωστας* καταλήγει στην παραδοχή ενός ιδιωτικού δικαιώματος στον ζωτικό χώρο του ανθρώπου, το οποίο δεν περιλαμβάνει μόνο ένα δικαίωμα χρήσεως των κοινών σε όλους και κοινοχρήστων πραγμάτων, αλλά πολύ περισσότερο, περιέχει και την αξίωση προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών, τόσο του φυσικού, όσο και του τεχνητού και του πολιτιστικού περιβάλλοντος. Θεμέλιο λοιπόν αυτού του δικαιώματος στον ζωτικό χώρο αποτελεί το ευρύτερο δικαίωμα της προσωπικότητας, εμπλουτισμένο από τις συνταγματικές επιταγές των άρθρων 2, 5 και 24 του Σ. Η προστασία του δικαιώματος στον ζωτικό χώρο είναι όμοια με την προστασία του ευρύτερου δικαιώματος της προσωπικότητας. Όταν έχουμε παράνομη προσβολή του δικαιώματος της προσωπικότητας με βάση την ΑΚ 57, ο προσβληθείς έχει αξίωση για άρση της προσβολής, ανεξάρτητα από την υπαιτιότητα του δράστη καθώς και αξίωση για παράλειψη της προσβολής στο μέλλον¹⁹. Αν στην συγκεκριμένη περίπτωση συντρέχουν και οι προϋποθέσεις του άρθρου 914 ΑΚ, τότε ο προσβληθείς έχει και αξίωση για αποζημίωση καθώς και αξίωση για χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης²⁰ (άρθρα 59, 932 ΑΚ).

Η νομολογία είχε ήδη την ευκαιρία να λάβει θέση και να αξιοποιήσει την θεωρητική πρόταση του *I. Καράκωστα*, εντάσσοντας σημαντικές πτυχές της προστασίας του περιβάλλοντος στο ιδιωτικό δίκαιο και ειδικότερα στο δικαίωμα της προσωπικότητας, με την έκφραση του ως δικαίωμα χρήσεως των κοινών σε όλους και κοινοχρήστων πραγμάτων ή των περιβαλλοντικών αγαθών. Έτσι όταν ο ενάγων επικαλείται προσβολή του δικαιώματος της προσωπικότητας υπό την έκφραση του δικαιώματος χρήσεως των κοινών σε όλους ή κοινοχρήστων, τότε θεμελιώνεται

18. *I. Καράκωστας*, Περιβάλλον και Δίκαιο, σελ. 174.

19. Βλ. *I. Καράκωστα*, Περιβάλλον και Δίκαιο, σελ. 182 επ.

20. Προϋπόθεση της αξίωσης για αποζημίωση με βάση τις διατάξεις περί αδικοπραξιών είναι η υπαιτιότητα του δράστη ως προς την προσβολή του δικαιώματος της προσωπικότητας του ζημιωθέντος. Η προϋπόθεση αυτή απαιτείται και για την αξίωση χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης, όπως γίνεται δεκτό από τη νομολογία, ΑΠ 706/1969, ΝοΒ 1970, 569· ΕφΑθ 3962/1982, ΕλΔ 23, 489. Όμως στην θεωρία υποστηρίζεται η αντίθετη άποψη, σύμφωνα με την οποία στις περιπτώσεις προσβολής της προσωπικότητας, άρα και στις περιπτώσεις προσβολής του δικαιώματος στον ζωτικό χώρο ή τα περιβαλλοντικά αγαθά, η αξίωση για χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης γεννάται ανεξάρτητα από την υπαιτιότητα του προσβολέα. Βλ. *Απ. Γεωργιάδη*, Ενοχικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, σελ. 702· *Π. Κορνηλάκη*, Η ευθύνη από διακινδύευση, σελ. 84 με περαιτέρω παραπομπές, καθώς και *Καρακατσάνη* σε Γεωργιάδη/Σταθόπουλου ΑΚ 59, αριθ. 6· *N. Παπαντωνίου*, Γενικές Αρχές, § 28· *Στ. Πατεράκη*, Η χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης (1995), σελ. 226 επ· *I. Καράκωστα*, Περιβάλλον και Δίκαιο, σελ. 186 επ· *I. Καράκωστα*, Προσωπικότητα και Τύπος, σελ. 221. Μέρος της νεότερης νομολογίας ακολουθεί την κρατούσα στην θεωρία άποψη, όπως η ΕφΘεσ 3424/1989, Αρμ 42, 1025.

αρμοδιότητα των πολιτικών δικαστηρίων²¹. Η δυνατότητα προσωρινής δικαστικής προστασίας μέσω της διαδικασίας των ασφαλιστικών μέτρων αποδεικνύεται στην πράξη ως πρόσφορος δικαστικός δρόμος για την αποτροπή ή τον περιορισμό περιβαλλοντικών ζημιών. Οι περισσότερες αποφάσεις πολιτικών δικαστηρίων που αφορούν την προστασία περιβαλλοντικών αγαθών εκδόθηκαν μετά από αιτήσεις ασφαλιστικών μέτρων²². Τα δικαστήρια έκαναν δεκτό ότι οι αιτούντες έχουν δικαίωμα χρήσεως των κοινών σε όλους και των κοινοχρήστων πραγμάτων²³, ως δικαίωμα απορρέον από το ευρύτερο δικαίωμα της προσωπικότητας που καθιερώνεται στο άρθρο 57 ΑΚ. Ενδιαφέρον είναι επίσης ότι και σε περιπτώσεις που οι επιδράσεις στα περιβαλλοντικά αγαθά επέφεραν διακινδύνευση της υγείας, τα δικαστήρια επεσήμαναν ότι οι αιτούντες στηρίζουν τις αιτήσεις τους για λήψη ασφαλιστικών μέτρων στην διάταξη του άρθρου 57 ΑΚ, αναγνωρίζοντας το δικαίωμα στα περιβαλλοντικά αγαθά ως έκφραση του δικαιώματος της προσωπικότητας²⁴.

Η αναγνώριση ενός δικαιώματος στον ζωτικό χώρο του ανθρώπου, με την έν-

21. Βλ. ΜΠρΒολ 1097/229/1989 (ασφ. μέτρα), ΝοΒ 38, 308 ΜΠρΚορ 301/1992 (ασφ. μέτρα), αδημοσίευτη ΜΠρΑθ 14316/1995 (ασφ. μέτρα), ΠερΔικ 1997, 231 αντίθετα η ΜΠρΧαλκ 336/1992 (ασφ. μέτρα), αδημοσίευτη.

22. ΜΠρΒολ 1097/1989, ΝοΒ 38, 308· ΜΠρΝαυπλ 163/1991, ΝοΒ 39, 786· ΜΠρΙωαν 471/1996, ΠερΔικ 1997, 84· ΜΠρΜεσολ 134/1997, ΠερΔικ 1997, 207. Βλ. επίσης ΜΠρΜεσολ 361/2002, ΝοΒ 50, 2042 με σημείωμα Π. Χριστακάκου· ΜΠρΚορ 2145/2002, ΠερΔικ 2002, 773· ΜΠρΘεσ 13776/2002, ΠερΔικ 2002, 360· ΜΠρΑρτας 805/2001, ΠερΔικ 2002, 352· ΜΠρΚορ 2536/2001, ΠερΔικ 2002, 584· ΜΠρΣύρου 438/2001, ΠερΔικ 2002, 304· ΜΠρΤρικ 496/2001, ΠερΔικ 2001, 572· ΜΠρΠατρών 3421/200, ΠερΔικ 2001, 88· ΜΠρΑθ 1727/2001, ΠερΔικ 2001, 567· ΜΠρΤρικ. 420/1998, ΠερΔικ 2000, 577.

23. Η νομολογία δέχεται ότι και οι αρχαιότητες συγκαταλέγονται στα κοινόχρηστα πράγματα και αναγνωρίζει ένα ιδιόρρυθμο δικαίωμα, το οποίο απορρέει από το δικαίωμα της προσωπικότητας και περιλαμβάνει την προστασία, διάσωση και απόλαυση των αρχαιολογικών θησαυρών και μνημείων της χώρας. Βλ. ΜΠρΑθ 10961/1997, ΠερΔικ 1997, 379 με σχόλιο *Ι. Καρακώστα* ΜΠρΘεσ 1796/1993, Νόμος και Φύση 1994, 571. Η νομολογία δέχθηκε επίσης ότι όταν διαταράσσεται ή καταργείται η κοινή ωφέλεια που πηγάζει από την κοινή χρήση των υδροτόπων, προσβάλλεται το δικαίωμα της προσωπικότητας. Όταν λοιπόν υπάρχουν παρεμβάσεις ή οχλούσες δραστηριότητες που αναιρούν ή περιορίζουν σημαντικά την κοινή χρήση υδροτόπων σύμφωνα με τον φυσικό προορισμό τους, τότε υπάρχει παράνομη προσβολή του δικαιώματος της προσωπικότητας (άρθρο 57 ΑΚ), όπως αυτό εμπλουτίζεται από το άρθρο 24 του Σ. και τις ρυθμίσεις της Διεθνούς Συμβάσεως του Ραμσάρ. Βλ. ΜΠρΙωαν 471/1996 (ασφ. μέτρα), ΠερΔικ 1997, 85 ΜΠρΜεσολ 134/1997 (ασφ. μέτρα), ΠερΔικ 1997, 111. Για την προστασία των υδροτόπων βλ. *Γ. Παπαδημητρίου* (επιμέλεια), Η προστασία των υδροτόπων στην Ελλάδα - Πρακτικά Συνεδρίου (1998). Βλ. επίσης τις πολύ ενδιαφέρουσες αποφάσεις του ΜΠρΧαλκ 336/1992 (αδημ.) και ΕιρΤήνου 19/1992, ΕιρΤήνου 30/1991 (αδημ.) που αναφέρονται στο δικαίωμα χρήσης και απόλαυσης των δασών και των αλσών. Στις αποφάσεις αυτές παραπέμπει με σχόλια ο *Ι. Καρακώστας*, Περιβάλλον και Δίκαιο, σελ. 217 επ.

24. Πρόκειται κυρίως για αποφάσεις ασφαλιστικών μέτρων με αφορμή αιτήσεις περιοίκων που ζητούσαν την αποτροπή εγκαταστάσεων ραδιοεπικοινωνίας για την εξυπηρέτηση συνδρομητών κινητής τηλεφωνίας. Βλ. ΜΠρΑθ 14316-1995, ΠερΔικ 1997, 231 ΜΠρΑθ 24377-1994, ΠερΔικ 1997, 233.

νοια ενός ιδιόρρυθμου δικαιώματος χρήσεως και απολαύσεως των κοινών σε όλους και κοινοχρήστων πραγμάτων (δηλ. των αγαθών του φυσικού, τεχνητού και πολιτιστικού περιβάλλοντος) ασφαλώς και αφορά όλους τους ανθρώπους. Αναγκαίο αποτέλεσμα της αναγνώρισης του δικαιώματος στα περιβαλλοντικά αγαθά είναι η παραδοχή της λαϊκής αγωγής (*actio popularis*) αφού κατ' αρχή καθένας θα μπορεί να επικαλεστεί ότι προσβάλλεται το δικαίωμα της προσωπικότητάς του, ως δικαίωμα χρήσης και απόλαυσης των περιβαλλοντικών αγαθών, από δραστηριότητες που επιβαρύνουν το περιβάλλον. Το δικαίωμά μας είναι γενικά επιφυλακτικό στη λαϊκή αγωγή για δικαιολογητικούς λόγους και κυρίως για λόγους ασφαλείας δικαίου. Παρά ταύτα η δικαιολογημένη επιφυλακτικότητα απέναντι στην *actio popularis* δεν αναιρεί την δογματική βάση και την πρακτική σημασία της διεύρυνσης του δικαίου της προσωπικότητας με την αναγνώριση δικαιώματος χρήσης και απόλαυσης των περιβαλλοντικών αγαθών. Με δεδομένη την αποσπασματικότητα του δημοσίου δικαίου προστασίας του περιβάλλοντος, το γνωστό έλλειμμα στη αποτελεσματική δράση της δημόσιας διοίκησης αλλά και τις δομικές αδυναμίες του ελληνικού διοικητικού δικαίου, ιδίως της διοικητικής δικονομίας, το ιδιωτικό δίκαιο έρχεται να προσφέρει λύσεις σε σύγχρονα προβλήματα, εξελίσσοντας την θεωρία και εμπλουτίζοντας τα δικαιώματα των προσώπων. Το σύστημα προσωρινής δικαστικής προστασίας των ιδιωτικών δικαιωμάτων, όπως το γνωρίζει ο ΚΠολΔ με την ειδική διαδικασία των ασφαλιστικών μέτρων, προσφέρει αποτελεσματική δικονομική διέξοδο, την οποία η νομολογία αξιοποιεί με προφανείς θετικές επιπτώσεις για τη προστασία του περιβάλλοντος εν γένει.

Οι δυνατότητες που ανοίγονται στο ιδιωτικό δίκαιο ασφαλώς και δεν μπορούν να υποκαταστήσουν τον καθοριστικό ρόλο του δημοσίου δικαίου στην επίτευξη της προστασίας του περιβάλλοντος. Το ιδιωτικό δίκαιο μπορεί να παράσχει έμμεσα προστασία στα περιβαλλοντικά αγαθά, στο μέτρο που η επιβάρυνσή τους θεωρείται ότι αποτελεί προσβολή ιδιωτικών δικαιωμάτων. Η διάταξη του άρθρου 57 ΑΚ έχει ως προϋπόθεση ότι η προσβολή του δικαιώματος της προσωπικότητας είναι παράνομη. Πότε ακριβώς προσβάλλεται το δικαίωμα χρήσης και απόλαυσης των περιβαλλοντικών αγαθών, αποτελεί ένα σοβαρό ζήτημα, στο οποίο δεν μπορεί να δοθεί απάντηση εκ των προτέρων, δεδομένου ότι κάθε φορά από με βάση τα δεδομένα και τις περιστάσεις της συγκεκριμένης περιπτώσεως θα πρέπει να γίνεται στάθμιση συμφερόντων και καταστάσεων. Το γεγονός ότι καθένας οδηγεί το ιδιωτικό του αυτοκίνητο στην Αθήνα, με την γνωστή επιβάρυνση του ατμοσφαιρικού αέρα από τα καυσαέρια, δεν σημαίνει άνευ άλλου ότι προσβάλλει το δικαίωμα χρήσεως και απολαύσεως του ατμοσφαιρικού αέρα των υπολοίπων. Το ίδιο ισχύει και για όλες τις κεντρικές θερμάνσεις των κτηρίων της Αθήνας. Η καθημερινή ζωή είναι άρρηκτα δεμένη με επιβαρύνσεις του περιβάλλοντος, στις οποίες μπορεί πολλοί να συνδράμουν με ελάχιστη ποσότητα ρύπων, όμως το άθροισμα των επιβαρύνσεων να δημιουργεί σοβαρό πρόβλημα.

Η νομολογία δεν έχει δώσει απαντήσεις και σε άλλα ζητήματα, όπως η αναγκαία περαιτέρω εξειδίκευση του δικαιώματος χρήσης αλλά και απόλαυσης των περιβαλλοντικών αγαθών. Δικαίωμα χρήσης και απόλαυσης των ωφελειών από την λίμνη των Ιωαννίνων δεν έχουν μόνο οι κάτοικοι της πόλης των Ιωαννίνων, αλλά κάθε επισκέπτης. Θα μπορούσε λοιπόν να θεωρήσει ο επισκέπτης από τα Χανιά της Κρήτης ότι προβάλλεται το δικαίωμά του για χρήση και απόλαυση της ωφέλειας της λίμνης επειδή κάποιο τυροκομείο διοχετεύει σε αυτήν τα απόβλητά του; Έχει δικαίωμα χρήσης της λίμνης ο κάθε επισκέπτης, δηλ. να κάνει ελεύθερα μπάνιο ή να ψαρεύει ή να αντλεί νερό ή να κατασκηνώνει στην όχθη της ή να κάνει βαρκάδα για την αναψυχή του; Πως ακριβώς θα μπορούσαμε να προσδιορίσουμε το δικαίωμα απόλαυσης της ωφέλειας από την λίμνη των Ιωαννίνων ή την λίμνη Κερκίνη; Βεβαίως σε πολλές περιπτώσεις η κοινή χρήση των κοινοχρήστων πραγμάτων ρυθμίζεται από ειδικές κανονιστικές διατάξεις, οπότε οι απαντήσεις σε πολλά από παρόμοια ερωτήματα δίδεται από τον ίδιο το νόμο. Ως προς το δικαίωμα απόλαυσης της ωφέλειας των περιβαλλοντικών αγαθών, ο ακριβής προσδιορισμός του περιεχομένου και της έκτασης του δικαιώματος σε πολλές περιπτώσεις δεν είναι εύκολος, ιδίως όταν ο ενάγων ισχυρίζεται ότι προσεβλήθη το δικαίωμά του για χρήση και απόλαυση των περιβαλλοντικών αγαθών διότι διαταράχθηκε η οικολογική ισορροπία ή βεβηλώθηκε η αισθητική του τοπίου μιας περιοχής φυσικού κάλλους, ή διότι απλώς η συμπεριφορά κάποιου άλλου εγκυμονεί κινδύνους για την οικολογική ισορροπία ή την υγεία των ανθρώπων, χωρίς όμως να έχει επέλθει ο κίνδυνος.

Η άσκηση του δικαιώματος χρήσης και απόλαυσης των περιβαλλοντικών αγαθών σε ορισμένες περιπτώσεις θα μπορούσε να εμφανίσει ενδιαφέροντα δικονομικά ζητήματα. Δικαιούται ο κάτοικος της Ρόδου να εγείρει αγωγή ισχυριζόμενος ότι προσβάλλεται το δικαίωμα της προσωπικότητάς του διότι διοχετεύονται απόβλητα στη λίμνη Κερκίνη ή ο κάτοικος της Αλεξανδρούπολης διότι εκχερσώνεται τμήμα του δάσους στο Ταΰγετο; Αν υποθέσουμε ότι δικαιώνεται ο ενάγων για την παράνομη ρύπανση του Παγασητικού ή του Κορινθιακού κόλπου, τότε ως προς το παράνομο της προσβολής δημιουργείται δεδουλευμένο ή αν τυχόν εγερθεί και άλλη αγωγή από άλλον πολίτη η υπόθεση θα πρέπει να εξετασθεί και πάλι; Αν κριθεί ότι ο ενάγων δικαιούται χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης, διότι μία βιομηχανία διοχέτευσε παρανόμως απόβλητα και προκάλεσε ρύπανση στον παρακείμενο ποταμό, τότε τι θα γίνει ως προς τις αξιώσεις για χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης ενδεχομένως χιλιάδων άλλων προσώπων που θεωρούν ότι προσεβλήθη για τον ίδιο λόγο η προσωπικότητά τους; Νομικά πρόσωπα έχουν δικαίωμα χρήσης και απόλαυσης της ωφέλειας από τα περιβαλλοντικά αγαθά όμοιο με τα φυσικά πρόσωπα; Βεβαίως ο ενάγων νομιμοποιείται στην έγερση αγωγής όταν έχει έννομο συμφέρον (άρθρο 68 ΚΠολΔ), το οποίο πρέπει ειδικώς να θεμελιωθεί όταν ο ενάγων δεν βρίσκεται σε κάποια τοπική (τουλάχιστον) σχέση με το βλαπτόμενο περι-

βαλλοντικό αγαθό²⁵. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί η άποψη ότι τελικά νομιμοποιείται στην άσκηση της αγωγής μόνο όποιος μπορεί να ισχυριστεί μία οικολογική γειτνίαση με το προσβαλλόμενο περιβαλλοντικό αγαθό²⁶.

4. Ρύπανση του περιβάλλοντος και γειτονικό δίκαιο

Ο Αστικός Κώδικας αποτυπώνει στις διατάξεις του γειτονικού δικαίου (ΑΚ 1003-1032) την επιδίωξη του νομοθέτη να ρυθμίσει τα αντικρουόμενα συμφέροντα των κυρίων γειτονικών ακινήτων με τρόπο που να εξυπηρετεί την καλύτερη οικονομική εκμετάλλευση αυτών, προς όφελος της οικονομίας εν γένει. Από τις διατάξεις αυτές οι πιο ενδιαφέρουσες σε σχέση με την προστασία του περιβάλλοντος, είναι οι διατάξεις των 1003-1005 που αφορούν τις εκπομπές²⁷. Η βασική διάταξη του άρθρου 1003 ΑΚ θεσπίζει περιορισμό του δικαιώματος της κυριότητας, στο μέτρο που υποχρεώνει τον κύριο του βλαπτομένου ακινήτου να ανέχεται εκπομπές από γειτονικά ακίνητα, εφ' όσον αυτές δεν παραβιάζουν ουσιωδώς την χρήση του δικού του ακινήτου ή είναι εκπομπές που προέρχονται από χρήση του βλάπτοντος ακινήτου συνηθισμένη στην περιοχή που βρίσκεται αυτό.

Εκπομπές που παραβιάζουν ουσιωδώς την χρήση του γειτονικού ακινήτου ή προσβάλλουν το δικαίωμα χρήσεως και ωφελείας των περιβαλλοντικών αγαθών, δεν μπορεί να θεωρηθούν νόμιμες, απλώς και μόνο επειδή προέρχονται από χρήση του βλάπτοντος ακινήτου που είναι συνηθισμένη στην περιοχή που βρίσκεται αυτό. Θα ήταν αντιφατικό ο κύριος ενός ακινήτου να υποχρεώνεται να ανεχθεί εκπομπές ή παρόμοιες επενέργειες από το γειτονικό ακίνητο, έστω και αν αυτές προσβάλλουν το δικαίωμα της προσωπικότητάς του, υπό την έκφασή του ως δικαιώματος χρήσεως και ωφελείας των περιβαλλοντικών αγαθών. Αν αυτό γινόταν δεκτό ο κύριος του βλαπτομένου ακινήτου θα είχε ένα περιορισμένο δικαίωμα χρήσεως και ωφελείας των περιβαλλοντικών αγαθών σε σχέση με όλους τους άλλους που δεν θα είχαν την ιδιότητα του κυρίου. Αυτό όμως θα αποτελούσε αδικαιολόγητη ανισότητα και θα προσέκρουε ευθέως στο άρθρο 4 του Σ που επιβάλλει την ισότητα των πολιτών έναντι του νόμου. Συνεπώς ο κύριος του βλαπτομένου ακινήτου δεν έχει υποχρέωση ανοχής εκπομπών που προσβάλλουν το δικαίωμα της προσωπικότητάς του.

25. Έτσι και *I. Καράκωστας*, Περιβάλλον και Δίκαιο, σελ. 192.

26. Οι δικονομικοί περιορισμοί φαίνονται εν τούτοις να αντιφάσκουν με την απόλυτη φύση του δικαιώματος της προσωπικότητας, έκφραση του οποίου αποτελεί το ιδιόρρυθμο δικαίωμα χρήσης και άντλησης της ωφέλειας των περιβαλλοντικών αγαθών. Τούτο ισχύει ιδίως ως προς την χρήση των κοινών σε όλους. Γιατί άραγε η ρύπανση της Κερκίνης να προσβάλλει το δικαίωμα της προσωπικότητας του κατοίκου της περιοχής (οικολογικού γείτονα) και όχι του επισκέπτη, κατοίκου άλλης πόλης της Ελλάδος ή του εξωτερικού;

27. Για την έννοια των εκπομπών βλ. *Απ. Γεωργιάδη*, Εμπράγματο Δίκαιο Ι, σελ. 291 επ.· *I. Καράκωστας*, Περιβάλλον και Δίκαιο, σελ. 229 επ., αμφοτέρω με περαιτέρω παραπομπές στη βιβλιογραφία και τη νομολογία.

Η άποψη αυτή ενισχύεται και από την ερμηνεία των διατάξεων των άρθρων 1000, 1003 και 1108 ΑΚ υπό το φως των συνταγματικών επιταγών των άρθρων 2 § 1, 5 § 1 και 24 § 1 του Συντάγματος.

Στο μέτρο δε που ο κύριος ή ο χρήστης του βλάπτοντος ακινήτου μπορεί να περιορίσει τις εκπομπές που προέρχονται από την ασκούμενη, έστω και συνηθισμένη, χρήση με την λήψη ειδικών μέτρων, η εκ μέρους του επίκληση της νομιμότητας των βλαπτικών εκπομπών θα μπορούσε να αποκρουσθεί με την ένσταση του άρθρου 281 ΑΚ²⁸ αλλά και από την συναλλακτική υποχρέωση προστασίας της ζωής, υγείας αλλά και του δικαιώματος της προσωπικότητας των βλαπτομένων τρίτων, οι οποίοι εμποδίζονται στην άσκηση του δικαιώματος χρήσεως και ωφελείας των περιβαλλοντικών αγαθών.

Οι διατάξεις των άρθρων 1004 και 1005 ΑΚ αναφέρονται στις περιπτώσεις επενεργειών από γειτονικό ακίνητο που οφείλονται στην λειτουργία εγκαταστάσεων. Με την διάταξη του άρθρου 1004 ΑΚ ο κύριος ακινήτου δικαιούται να απαγορεύσει την κατασκευή ή διατήρηση εγκαταστάσεων στο γειτονικό ακίνητο, όταν από την ύπαρξη ή λειτουργία της εγκαταστάσεων προβλέπονται με βεβαιότητα παράνομες επενέργειες στο δικό του ακίνητο. Πρόκειται για μία προληπτική αρνητική αγωγή²⁹ που ο νόμος χορηγεί για να αποτρέψει βλαπτικές ενέργειες στα γειτονικά ακίνητα από την ύπαρξη ή λειτουργία εγκαταστάσεων σε γειτονικό ακίνητο. Η διάταξη του άρθρου 1005 ΑΚ περιορίζει την έκταση της παραπάνω προληπτικής προστασίας, προκειμένου να εξυπηρετηθεί η οικονομική αξιοποίηση ακινήτων. Όταν η εγκατάσταση στο γειτονικό ακίνητο γίνεται κατόπιν αδείας της αρχής ή κατόπιν τηρήσεως ειδικών όρων που προβλέπονται στο νόμο, ο κύριος του γειτονικού ακινήτου μπορεί να ζητήσει την άρση της εγκαταστάσεως μόνο αφότου πραγματικά επήλθαν επιβλαβείς επενέργειες στο ακίνητό του. Η διοικητική άδεια για την κατασκευή ή λειτουργία εγκαταστάσεως δεν καθιστά νόμιμες τις οποιεσδήποτε επενέργειες στα γειτονικά ακίνητα. Υποχρέωση ανοχής υφίσταται μόνο όταν οι επενέργειες είναι επουσιώδεις, δηλ. δεν παρεμποδίζουν σημαντικά την χρήση του γειτονικού ακινήτου. Πέραν τούτου όμως δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι υφίσταται υποχρέωση ανοχής, όταν οι επενέργειες από την κατασκευή ή λειτουργία εγκαταστάσεως κατόπιν αδείας της αρχής προσβάλλουν το δικαίωμα χρήσεως και ωφελείας των περιβαλλοντικών αγαθών ή όταν οι επενέργειες μπορούν να εκλείψουν ή να περιοριστούν με την λήψη μέτρων προστασίας.

Από όσα περιληπτικά εξετάθησαν παραπάνω προκύπτει ότι τελικά δεν υπάρχει υποχρέωση ανοχής εκπομπών από τα γειτονικά ακίνητα, όταν αυτές προσβάλλουν το δικαίωμα της προσωπικότητας. Η κατά περίπτωση ακριβής οριοθέτηση του δικαιώ-

28. Έτσι και *Απ. Γεωργιάδης*, Εμπράγματο Δίκαιο Ι, σελ. 296· *Ι. Καρακώστας*, Περιβάλλον και Δίκαιο, σελ. 239 επ.

29. Βλ. *Απ. Γεωργιάδη*, Εμπράγματο Δίκαιο Ι, σελ. 300.

ματος χρήσεως και απολαύσεως των ωφελειών των περιβαλλοντικών αγαθών αποτελεί όριο και για την νομιμότητα των εκπομπών με βάση τα άρθρα 1003-1005 ΑΚ.

5. Ρύπανση του περιβάλλοντος και αδικοπρακτική ευθύνη

Στο μέτρο που από την ρύπανση των περιβαλλοντικών αγαθών, δηλ. κυρίως το ατμοσφαιρικού αέρα, των υδάτων ή του εδάφους επέρχονται ζημιές στα απόλυτα αγαθά ή την παρουσία τρίτων, τίθεται ζήτημα αποζημιώσεως του ζημιωθέντος από τον ρυπαίνοντα με βάση τις διατάξεις των άρθρων 914 επ. ΑΚ. Προϋπόθεση της αδικοπρακτικής ευθύνης για ζημιές από την ρύπανση του περιβάλλοντος είναι, εκτός από την ζημία, η παράνομη και υπαίτια συμπεριφορά του δράστη (ρυπαίνοντος) καθώς και ο αιτιώδης σύνδεσμος ανάμεσα στην παράνομη και υπαίτια ρυπογόνο συμπεριφορά και την επελθούσα ζημία³⁰.

Οι ζημιές από την ρύπανση του περιβάλλοντος εμφανίζουν σημαντικές ιδιομορφίες, που καθιστούν τον καταλογισμό της αδικοπρακτικής ευθύνης δυσχερή. Συνήθως η ρυπογόνα συμπεριφορά απέχει τοπικά και χρονικά από την εμφάνιση της ζημίας. Είναι δυνατόν η πηγή των ρυπογόνων εκπομπών να απέχει αρκετά χιλιόμετρα από τον τόπο εμφανίσεως της ζημίας, αφού ο ατμοσφαιρικός αέρας ή τα νερά (ποταμοί, υπόγεια ύδατα) λειτουργούν ως μέσο μεταφοράς των επικίνδυνων εκπομπών ή αποβλήτων. Επίσης στα περιβαλλοντικά αγαθά (αέρα, νερά, έδαφος) είναι δυνατόν να επενεργούν ταυτόχρονα ή διαδοχικά πολλές ομοειδείς ή και τελείως διαφορετικές πηγές ρύπανσης, με αποτέλεσμα η άθροιση ομοίων ρύπων ή η συνέργεια διαφορετικών ειδών ρύπανσης να προκαλεί ζημιές³¹.

Από τα πολλά ζητήματα που γεννώνται στις περιπτώσεις αδικοπρακτικής ευθύνης για ζημιές από την ρύπανση του περιβάλλοντος, θα αναφερθούμε επιγραμματικά κυρίως στο ζήτημα του παρανόμου και της αιτιώδους συναφείας.

Η χρονική και τοπική απόσταση που χωρίζει την ρυπογόνα συμπεριφορά του δράστη από την εμφάνιση της ζημίας θέτει με ανάγλυφο τρόπο το ζήτημα της παρανομίας της συμπεριφοράς και του αποτελέσματος (Erfolgs - und Handlungsunrecht³²). Ο γεγονός ότι επήλθε προσβολή της υγείας ή της κυριότητας του ζημιωθέντος, δεν αρκεί για να απαντήσουμε στην ερώτηση, αν στον ζημιώσαντα (ρυπαίνοντα) αποδίδεται συγκεκριμένη παράνομη συμπεριφορά. Η παρανομία του επελθό-

30. Για τις προϋποθέσεις της αδικοπρακτικής ευθύνης σύμφωνα με το άρθρο 914 ΑΚ βλ. αντί άλλων *Απ. Γεωργιάδη*, σε *Γεωργιάδη/Σταθόπουλου*, ΑΚ 914 αριθ. 7 επ. και ειδικά για τις περιπτώσεις ζημιών από την ρύπανση του περιβάλλοντος *Ι. Καράκωστα*, *Περιβάλλον και Δίκαιο*, σελ. 270 επ.

31. Για την πολυμορφία των μορφών ρύπανσης βλ. *Lytras*, *Zivilrechtliche Haftung für Umweltschäden*, § 1 II, S. 29 ff, § 12 S. 384 ff.

32. Για τον αντίστοιχο προβληματισμό στη γερμανική θεωρία βλ. *E. Deutsch*, *Haftungsrecht*, § 14 III 1, S. 203 ff. *K. Larenz*, *Schuldrecht II*, § 72 I - RGRK/*Steffen*, § 823 Rdnr. 107. Για τον ειδικότερο προβληματισμό στις περιπτώσεις ζημιών από την ρύπανση του περιβάλλοντος, βλ. *Lytras*, *Zivilrechtliche Haftung für Umweltschäden*, § 10 I 1, S. 277 ff.

ντος ζημιογόνου αποτελέσματος δεν μας επιτρέπει να αποφανθούμε για την παρανομία της αποδιδόμενης στον δράστη ρυπογόνου συμπεριφοράς. Πράγματι στην πράξη, το πρώτο που αμφισβητείται από τους δράστες είναι ότι ενήργησαν παρανόμως. Συνήθως οι πηγές ρύπανσης που λειτουργούν επιβαρύνοντας το φυσικό περιβάλλον λαμβάνουν διοικητικές άδειες και η λειτουργία τους στηρίζεται σε ειδικές διατάξεις διοικητικών νόμων που αποβλέπουν στην προστασία της υγείας των ανθρώπων και την προστασία του περιβάλλοντος. Τίθεται λοιπόν το απλό ερώτημα: Όποιος ρυπαίνει τηρώντας τους όρους της αδείας που έχει λάβει από τις αρμόδιες αρχές και τηρώντας τους ειδικούς διοικητικούς νόμους, ενεργεί παράνομα, με την έννοια του 914 ΑΚ, επειδή από τους εκλυόμενους ρύπους επήλθε ζημία σε περιουσιακά αγαθά τρίτων; Το παράνομο κρίνεται με άλλα μέτρα στο διοικητικό δίκαιο και άλλα στο αστικό δίκαιο;

Η απάντηση στο εύλογο αυτό ερώτημα δεν είναι απλή. Πρέπει όμως ευθύς εξ αρχής να επισημανθεί ότι το δημόσιο δίκαιο και ιδίως το διοικητικό δίκαιο προστασίας του περιβάλλοντος επιδιώκει κατά κύριο λόγο την εξυπηρέτηση γενικών σκοπών δημοσίου συμφέροντος, είτε αυτό αφορά γενικά την δημόσια υγεία είτε την προστασία του περιβάλλοντος. Το δίκαιο της αποζημιώσεως με βάση τις διατάξεις περί αδικοπραξιών έχει ως κύριο σκοπό τον καταλογισμό της ζημίας σε πρόσωπο άλλο από εκείνον που την υπέστη. Το κεντρικό λοιπόν ζήτημα είναι αν τελικά ο ζημιώσας πρέπει να υπομείνει την ζημία ή αν κάποιος άλλος (δηλ. ο δράστης - ρυπαίνων) θα πρέπει τελικά να φέρει το οικονομικό βάρος της επελθούσης ζημίας. Οι δημοσίου δικαίου διατάξεις δεν μπορεί να λειτουργούν δεσμευτικά για τον χαρακτηρισμό της ρυπογόνου συμπεριφοράς του δράστη στην συγκεκριμένη περίπτωση. Δεδομένου ότι η προστασία του γενικού δημοσίου συμφέροντος γίνεται με κανόνες που έχουν λάβει υπόψη το συνήθως συμβαίνον, τότε είναι εύλογο η παραβίαση των κανόνων δημοσίου δικαίου να θεωρείται ως συμπεριφορά παράνομη και με την έννοια του άρθρου 914 ΑΚ, αφού ο νόμος επέλεξε να χαρακτηρίσει ως παράνομη την συγκεκριμένη συμπεριφορά (πράξη ή παράλειψη) ως επικίνδυνη για το δημόσιο συμφέρον. Αντίθετα όταν ο δράστης τηρεί τις διατάξεις του δημοσίου δικαίου, ερευνητέο είναι αν στην συγκεκριμένη περίπτωση και υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις η συμπεριφορά του ανταποκρινόταν στην επιβαλλόμενη από τις συναλλαγές επιμέλεια που αυτός έπρεπε να επιδείξει. Με άλλα λόγια εξετάζουμε αν ο δράστης παραβίασε καθήκοντα πρόνοιας και επιμέλειας³³ που επιβαλλόταν από την καλή πίστη στην συγκεκριμένη περίπτωση.

Ειδικό ζήτημα τίθεται σε σχέση με την ενδεχόμενη παραβίαση εκ μέρους του δράστη του δικαιώματος του ζημιώσαντος για χρήση και απόλαυση των περιβαλ-

33. Έτσι και *I. Καράκωστας*, Περιβάλλον και Αστικό Δίκαιο, σελ. 272 επ. Για τους αντίστοιχους προβληματισμούς στο γερμανικό δίκαιο της ευθύνης από αδικοπραξία για ζημίες από την ρύπανση του περιβάλλοντος, πρβλ. *Lytras*, Zivilrechtliche Haftung für Umweltschäden, § 10 II 5, S. 307 ff.

λοντικών αγαθών, δηλ. για τυχόν προσβολή του δικαιώματος της προσωπικότητας αυτού, ως ειδικότερο δικαίωμα στον ζωτικό χώρο. Στην έρευνα από αυτή την σκοπιά ανακύπτουν και πάλι οι προβληματισμοί σχετικά με τον ακριβή καθορισμό τόσο του περιεχομένου του ιδιόρρυθμου αυτού δικαιώματος όσο και των περιπτώσεων προσβολής του.

Τέλος ως προς το σημαντικότερο ζήτημα του αιτιώδους συνδέσμου το πρόβλημα εντοπίζεται κυρίως στα προβλήματα απόδειξης. Ο *I. Καράκωστας*³⁴ για την επίλυση των δυσχερών προβλημάτων απόδειξης του αιτιώδους συνδέσμου στο πεδίο του περιβαλλοντικού αδικοπρακτικού δικαίου προτείνει την παροχή δικονομικών διευκολύνσεων στον ζημιώσαντα, ο οποίος συνήθως βρίσκεται σε αποδεικτικώς δυσχερή θέση, διότι δεν γνωρίζει την παραγωγική διαδικασία στην πηγή της ρύπανσης, π.χ. στην εγκατάσταση του ρυπαίνοντος, ούτε μπορεί να εισέλθει σε αυτή για να αντλήσει πληροφορίες³⁵. Αποδεικτικές διευκολύνσεις προς τον ζημιώσαντα πρέπει να γίνουν δεκτές και ως προς την απόδειξη της παρανομίας της αποδιδόμενης στον δράστη συμπεριφοράς και ως προς την υπαιτιότητα του. Για τον λόγο αυτό προτείνεται η αξιοποίηση της θεωρίας των σφαιρών, όπως αναπτύχθηκε στην ευθύνη του παραγωγού³⁶ καθώς και στην πρόταση για ανάλογη εφαρμογή της ΑΚ 925 στο πεδίο του περιβαλλοντικού αδικοπρακτικού δικαίου³⁷.

34. *I. Καράκωστας*, Περιβάλλον και Δίκαιο, σελ. 297 επ.

35. Για τον προβληματισμό της απόδειξης του συγκεκριμένου αιτιώδους συνδέσμου στο γερμανικό δίκαιο βλ. *Lytras*, *Zivilrechtliche Haftung für Umweltschäden*, § 9 και § 11, S. 230, 341 ff.

36. Βλ. σχετικό προβληματισμό στον *I. Καράκωστας*, Περιβάλλον και Δίκαιο, σελ. 291 επ.

37. *I. Καράκωστας*, Περιβάλλον και Δίκαιο, σελ. 295 επ.